

Batı Edebî Türlerinin Nahda Dönemi Arap Anlatısındaki Etkisi: el-Merrâş'ın Gâbetü'l-Hak Eseri Örneği

The Influence of Western Literary Genres on Arabic Narrative in the Nahda Period: The Case of al-Marrash's Ghabat al-Haqq

Muhammed Ebubekir MAIGA Uğur GÜLBİL Süleyman Mahmut KAYAGİL

Geliş: 06.08.202x | Kabul: 27.09.2026

Öz: Günümüzde yapılandırmacı yaklaşım ilkeleri, eğitim fakültelerinin öğretim programlarında önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, öğretmen adaylarının bu ilkeleri alan eğitimi derslerinde ne kadar bildikleri ve etkinlik tasarımı nasıl kullandıkları henüz ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Bu çalışmanın amacı, Didaktik Durumlar Teorisi (DDT) çerçevesinde tasarlanan etkinlikleri deneyimleyen sınıf öğretmeni adaylarının öğrenci merkezli yaklaşıma uygun etkinlik geliştirme bilgilerindeki değişimi ve etkinlik geliştirme süreçlerine (etkinlik öncesi, esnası ve sonrası) ilişkin yaptıkları açıklamaları görüşleri yoluyla ortaya çıkarmaktır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Katılımcılar, 2019-2020 öğretim yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 56 sınıf öğretmeni adaydır. Veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen Yapılandırmacı Ortamlar Bilgi Formu ile toplanmıştır. Bu form, DDT çerçevesinde verilen eğitimin öncesinde ve sonrasında doldurulmuş; öğrenci merkezli ortamlara yönelik sınıf öğretmeni adaylarının bilgi düzeylerindeki değişim belirlenmeye çalışılmıştır. Veriler, içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Bulgular, sınıf öğretmeni adaylarının DDT çerçevesindeki eğitim öncesinde, öğrenci merkezli öğrenme ortamlarıyla ilgili sınırlı teorik bilgiye sahip olduklarını ve bu bilgilerini etkinlik geliştirme süreçlerinin aşamalarına ilişkin açıklamalara dönüştürmekte zorlandıklarını ortaya koymaktadır. Eğitim sonrasında ise, sınıf öğretmeni adaylarının öğrenci merkezli ortamlar hakkındaki bilgilerinin arttığı ve bu bilgilerini etkinlik geliştirme süreçlerinin farklı aşamalarına ilişkin daha fazla anlayış sergileyerek, belirli ölçüde yansıtmayı başardıkları görülmüştür. Bununla birlikte, çalışmanın önemli bir sonucu, sınıf öğretmeni adaylarının öğrenci merkezli ortamları bilmesinin, bu bilgileri etkinlik geliştirme süreçlerinin tüm aşamalarında etkili bir şekilde kullanabilecekleri anlamına gelmediğidir. Bu bağlamda, öğretmen adaylarına alan eğitimi kapsamında öğrenci merkezli ortamları daha fazla deneyimleme olanağı sağlanmasının ve bu ortamları uygulamalı bir şekilde gerçekleştirerek içselleştirmelerinin gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Roman, Batı edebî türleri, Arap Nahdası, modern Arap anlatısı, Fransis el-Merrâş, Gâbetü'l-Hak.

Abstract: This study examines the influence of Western literary genres on the formation of the narrative and intellectual world of Arab intellectuals who emerged in the Arab East during the nineteenth century. In this context, the focus is on Ghabat al-Haqq (The Forest of Truth) by Fransis Fathallah al-Marrash (1839–1874). The study aims to reveal the nature of the relationship between Western literary forms, such as the philosophical novel and allegorical narrative with utopian tendencies, and the efforts of the early Arab Nahda to establish a new literary discourse. In this regard, it explores how narrative

✉ Sorumlu Yazar: Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Türkiye | f.maiga85@gmail.com

Citation: Maiga, M. E., Gülbil, U. ve Kayagil, S. M. (2026). Batı edebî türlerinin Nahda dönemi Arap anlatısındaki etkisi: el-Merrâş'ın Gâbetü'l-Hak eseri örneği. *Kesit Akademik Dergisi*, 12 (48), 145-164.

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. *This article was checked by İntihal.net.* Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. *This article is under the Creative Commons license.*

acquired a function as a means of producing thought and expressing the idea of social reform. The study adopts an analytical-interpretive method drawing on approaches from cultural criticism and literary history. Accordingly, it examines, through the concepts of intertextuality, influence, and reception, the forms in which Western influence becomes visible within the artistic and intellectual structure of *Ghabat al-Haqq*. The study also employs indirect comparisons between the text under discussion and certain examples of European Enlightenment literature. These comparisons are made especially around shared themes such as allegorical journey narrative, philosophical dialogue, and the critique of despotism and ignorance. The sources of the study consist of al-Marrash's original texts, contemporary critical studies on the Arab Nahda, works by historians of modern Arabic literature, and sources concerning eighteenth- and nineteenth-century European thought and literature. The study places particular emphasis on the historical and intellectual context in which the work emerged, as it is considered one of the principal factors shaping its reformist discourse. The study argues that *Ghabat al-Haqq*'s relationship with Western literary genres does not remain at the level of direct imitation or mechanical transfer. Rather than adopting certain Western literary forms as they are, al-Marrash selected and transformed them in accordance with the problems of the Arab world, especially the need for reform, and endowed them with a new function. In this respect, *Ghabat al-Haqq* may be regarded as a foundational transitional text in the formation of the Arabic novel. This interaction contributed to the expansion of the expressive horizon of Arabic narrative. It paved the way for the novel to emerge as an effective literary genre during the Arab Nahda.

Keywords: Novel; Western literary genres; Arab Keywords: Novel modern Arabic narrative; Fransis Fathallah al-Marrâsh, *Ghabat al-Haqq*.

Giriş

XIX. yüzyılda Arap Doğu'su'nun Batı ile karşılaşması, kültür tarihi içinde geçici bir temas olarak kalmamış; düşünme ve ifade biçimlerini yeniden şekillendiren önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreç, Arap Doğu'sunda yetişen aydınları hem bilgi üretme yöntemlerini hem de estetik ifade araçlarını yeniden gözden geçirmeye yöneltmiştir. Arap Nahdası'nın başlangıç dönemine eşlik eden dönüşümler içinde edebiyat, bu karşılaşmaya en hızlı ve güçlü tepki veren alanlardan biri hâline gelmiştir. Böylece edebî metin, yalnızca geleneksel belâgat anlayışını taşıyan bir yapı olmaktan çıkmış, modernleşme fikrini içeren, toplumsal ve fikrî ıslah taleplerine cevap veren yeni anlatım biçimlerinin denendiği bir alana dönüşmüştür. Bu bağlamda Fransis el-Merrâş'ın tecrübesi özel bir önem taşımaktadır. Zira onun *Gâbetü'l-Hak* adlı eseri, söz konusu dönüştürücü bilincin erken örneklerinden biri olarak modern Arap anlatısının oluşum sürecinde kurucu nitelik taşıyan metinler arasında yer almaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, Batı edebî türleri ile Nahda dönemi Arap edebiyatının yeni bir anlatı söylemi kurma çabaları arasındaki etkileşimin mahiyetini ortaya koymaktır. Bu çerçevede özellikle felsefî roman ve ütöpik eğilim taşıyan alegorik anlatı üzerinde durulmaktadır. Çalışmada, yalnızca Batı etkisinin metindeki görünümünü tespit etmekle yetinilmemekte; söz konusu tür ve anlatım biçimlerinin Arapça metne nasıl taşındığı ve farklı bir kültürel zeminde nasıl yeniden şekillendirildiği de incelenmektedir. Böylece etkinin tek yönlü bir aktarım süreci olmadığı; aksine yorumlama, dönüştürme ve yeniden biçimlendirme yoluyla gerçekleşen yaratıcı bir edebî

tecrübe olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu tecrübe, modernleşmenin gerekleri ile kimlik arayışı arasında denge kurmaya çalışan bir edebî bilinci yansıtmaktadır.

Bu yaklaşım, modern Arap edebiyatı tarihinin erken bir dönemini yeniden değerlendirme imkânı sunması bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu dönem çoğu zaman Batı etkisini tespit etmekle yetinen betimleyici bir bakışla ele alınmış; bu etkinin metinlerde nasıl işlediği ve hangi dönüşümlerden geçerek yeni anlatı biçimlerinin oluşumuna katkı sağladığı yeterince incelenmemiştir. Çalışmanın önemi, Arap romanının oluşum sürecinde kurucu bir halka teşkil etmesine rağmen, daha sonraki eserlerle karşılaştırıldığında ayrıntılı anlatı çözümlemelerine yeterince konu edilmeyen bir metne odaklanmasından da kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle araştırma, *Gâbetü'l-Hak*'ı yalnızca tarihsel bir belge olarak değil; edebî ve kültürel yapıların iç içe geçtiği eleştirel bir metin olarak okumayı amaçlamaktadır. Böylece eserin anlatı ve düşünce yapısı, tarihsel bağlamla birlikte yorumlayıcı bir bakışla değerlendirilecektir.

Araştırmanın temel problemi, bu etkileşimin mahiyetine ilişkin sorudan doğmaktadır: *Gâbetü'l-Hak* yalnızca Batı edebiyatının bir yansıması olarak mı görülmelidir, yoksa Batı edebî türlerini ve anlatım biçimlerini kendine özgü bir Arap edebî tasavvuru içinde yeniden işlevlendiren erken bir anlatı denemesi olarak mı değerlendirilmelidir? Bu temel soru, çalışmada ele alınan bazı alt soruları da beraberinde getirmektedir. Batı edebiyatındaki örnekler, metnin anlatı ve düşünce yapısında hangi sınırlar içinde belirginleşmektedir? Metinlerarasılık ve etki unsurları eserde nasıl görünür hâle gelmektedir? el-Merrâş, taklit düzeyini aşarak yaratıcı bir anlatı kurabilmiş midir? Son olarak, bu tecrübeyi Nahda döneminin ilk anlatı denemelerinden ayıran özellikler nelerdir?

Bu sorulara cevap aramak amacıyla çalışmada, kültürel eleştiri ve edebiyat tarihi yaklaşımlarından yararlanan analitik-yorumlayıcı bir yöntem benimsenmiştir. Metinlerarasılık, etki ve alımlama kavramları ise Arapça metin ile Batı kaynakları arasındaki ilişkiyi çözümlemeye imkân veren araçlar olarak kullanılmaktadır. Araştırmada ayrıca, incelenen metin ile Avrupa Aydınlanma edebiyatının bazı örnekleri arasında dolaylı karşılaştırmalara da başvurulmaktadır. Bu karşılaştırmaların amacı, metnin Batı edebiyatına bağımlılığını göstermek değil; etkileşim, dönüştürme ve yeniden kurma biçimlerini ortaya koymaktır. Benimsenen bu yöntem, metnin iç yapısını tarihsel bağlamıyla birlikte değerlendirmeyi esas alır. Zira edebî metin, ortaya çıktığı tarihsel ve kültürel şartlardan bağımsız olarak anlaşılamaz.

Çalışmanın planı, aşamalı bir çözümleme çizgisi üzerine kurulmuştur. Öncelikle edebî etki ve medeniyetler arası etkileşim kavramlarına ilişkin teorik çerçeve ortaya konulmakta; ardından el-Merrâş'ın edebî tecrübesinin doğduğu tarihsel ve fikrî bağlam

ele alınmaktadır. Sonraki aşamada ise eserin anlatı ve düşünce yapısı, anlatım biçimleri, sembolik yapısı, ıslahçı söylemi ve Batı edebî örnekleriyle kurduğu ilişki üzerinden incelenmektedir. Çalışma, bu etkileşimin ortaya çıkardığı sonuçları değerlendiren ve metnin Arap romanının gelişim sürecindeki yerini belirlemeye çalışan bütüncül bir okumayla tamamlanmaktadır. Bu bakımdan araştırma, “özgünlük” ve “etkilenme” ikiliğini kesin bir hüküm olarak kabul etmez. Aksine, bu ikiliğin ötesine geçerek edebî etkileşimi yeni bir bilgi ve ifade alanı inşa eden yaratıcı bir süreç olarak kavramaya çalışır. Bu süreçte edebî özne, ötekini ne doğrudan taklit eder ne de bütünüyle reddeder. Onunla kurduğu diyalog üzerinden kendini yeniden tanımlar.

1. Edebî Etki ve Medeniyetler Arası Etkileşime İlişkin Teorik Çerçeve

1.1. Edebî Etki: Aktarım Kavramından Dönüşüm Diyalektikğine

Modern çalışmalarda “edebî etki” kavramı artık bir metinden başka bir metne ya da bir kültürden başka bir kültüre bazı unsurların taşınmasına dayanan basit ve çizgisel bir ilişki olarak değerlendirilmemektedir. Aksine, bu kavram alımlama, yeniden üretim, dönüştürme ve yorumlama süreçlerinin iç içe geçtiği çok katmanlı bir ilişki biçimi olarak ele alınmaktadır (Halîl el-Mûsâ, 2007: 35-37). Klasik yaklaşımda etki, çoğu zaman “kaynak metin” ile “etkilenen metin” arasındaki ilişkiye indirgenmiştir. Bu anlayışta önceki metnin, kendisinden sonra gelen ve ondan bazı unsurlar alan metin üzerinde belirleyici bir otoriteye sahip olduğu varsayılmıştır. Ancak modern karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları bu anlayışı ciddi biçimde eleştirmektedir. Bu çalışmalara göre alımlayan metin pasif bir yapı değildir; aldığı unsurları kendi kültürel ve tarihsel koşulları doğrultusunda yeniden şekillendiren etkin bir özne konumundadır (Servet, 2012: 188). Bu nedenle edebî etki, “biçimsel bir ödünç alma”dan çok “anlamsal bir dönüşüm” olarak değerlendirilmelidir. Batı edebî türlerinin Nahda dönemi Arap edebiyatındaki etkisini incelemek, bu bakımdan yalnızca söz konusu etkinin varlığını tespit etmekle sınırlı değildir. Asıl mesele, bu etkinin nasıl benimsendiğini ve hangi biçimlerde yeniden kurulduğunu çözümlemektir (Uraynî, 1989: 18).

1.2. Etkiyi Anlamada Alternatif Bir Ufuk Olarak Metinlerarasılık

Etki kavramı uzun süre öncelik-sonralık ilişkisi ve kültürel hâkimiyet fikriyle birlikte ele alınmış olsa da metinlerarasılık kavramı metinler arasındaki ilişkiyi daha açık ve çoğulcu bir zeminde yeniden kavramaya imkân vermiştir. Bu yaklaşıma göre metin, kendi içine kapalı ve yalıtılmış bir yapı değildir. Açık ya da örtük başka metinlerin kesiştiği dinamik bir alan olarak değerlendirilir. Julia Kristeva’nın ifadesiyle her metin, “alıntılar mozaigi”dir. Böylece Batı edebiyatının Arapça metindeki varlığı, zorunlu olarak bir bağımlılık ya da kopyalama anlamına gelmez. Aksine, bu varlık Arapça metnin kendi özgün edebî tasavvuru doğrultusunda yeniden kurduğu daha geniş bir anlam ağı içinde

değerlendirilmelidir. Söz konusu bakış açısı, “kaynak” ve “türev” olanı arayan indirgemeci okumaların ötesine geçmeyi sağlar. Bu yaklaşımla metin, etkinin tek yönlü biçimde aktarıldığı bir alan olmaktan çıkar. Farklı söylemlerin karşılaştığı ve iç içe geçtiği dinamik bir zemin olarak değerlendirilir. Dolayısıyla *Gâbetü'l-Hak* gibi bir metni incelerken onu Batı edebiyatına ait önceki bir modelin basit bir yankısı saymak yerine, birden fazla söylemin yan yana geldiği ve yeniden anlam kazandığı bir yapı olarak değerlendirmek gerekir (Reşâm, 2017: 81).

1.3. Alımlama ve Yeniden Üretim: Anlamın Ortağı Olarak Okur

Hans Robert Jauss ve Wolfgang Iser tarafından geliştirilen alımlama kuramı, edebî etkinin mahiyetini daha derinlikli biçimde kavramaya katkı sağlar. Bu kuram, dikkati metni üreten yapıdan alımlayan özneye yöneltir. Zira anlamın oluşumunda alımlayan özne belirleyici bir rol oynar. Arap edebiyatçısı, Batı edebiyatına ait metinlerle karşılaştığında onları tarafsız bir okur gibi alımlamaz; aksine kendi kültürü ve tarihsel tecrübesiyle şekillenen bir beklenti ufku içinden değerlendiren etkin bir özne olarak konumlanır (Büşrâ, 2001: 39). Bu nedenle “etki” diye adlandırılan şey, gerçekte dışarıdan gelen bir metin ile yerel beklenti ufku arasındaki etkileşimin sonucudur. Bu etkileşim, söz konusu karşılaşmanın izlerini taşıyan yeni bir metnin ortaya çıkmasına olanak tanır (Haskell, 1995: 47). Buradan hareketle, Nahda dönemi Arap edebiyatının Batı'nın basit bir yansıması olmadığı söylenebilir. Bu edebiyat, Batı'dan gelen unsurları ıslah ve modernleşme arayışı doğrultusunda yeniden işlevlendiren etkin bir alımlama sürecinin ürünüdür.

1.4. Medeniyetler Arası Etkileşim: Çatışmadan Diyaloga

Edebî etki daha geniş bir çerçeveye, yani medeniyetler arası etkileşim alanına dâhil edilir. Bu etkileşim, kültürler arasındaki karşılıklı ilişkileri ve bu ilişkiler sonucunda ortaya çıkan fikrî ve sembolik alışverişi ifade eder. Modern düşüncede bu kavram, iki karşıt yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır: Bunlardan ilki, Samuel Huntington'ın tezlerinde görüldüğü üzere medeniyetler arasındaki ilişkiyi bir çatışma ekseninde yorumlar; diğeri ise bu ilişkiyi diyalog ve tamamlayıcılık zemini olarak değerlendirir (Nâzik, 1998: 9-25). Nahda dönemi Arap düşüncesi bağlamında bakıldığında, Batı ile kurulan ilişkinin ne bütünüyle çatışmaya dayandığı ne de tam bir bütünleşme anlamına geldiği görülür. Aksine, bu ilişki hayranlık ile eleştiriyi, benimseme ile reddi aynı anda içinde barındıran girift bir nitelik taşır. Dolayısıyla medeniyetler arası etkileşim, bir kültürün başka bir kültür içinde erimesi anlamına gelmez. Daha çok benlik ile öteki arasındaki ilişkinin karmaşıklığını yansıtan ve melez biçimler üreten diyalektik bir süreç olarak anlaşılmalıdır (et-Tu'me, 2003: 49).

1.5. Batı Merkezcilik ve Bağımlılık Problemi

Edebî etkiden söz ederken Batı merkezilik problemini göz ardı etmek mümkün değildir. Batı merkezci bakış, Batı'yı modern bilginin temel kaynağı olarak konumlandırırken diğer kültürleri onun yörüngesinde dönen ikincil alanlar olarak değerlendirme eğilimindedir (İbrâhîm, 2010: 17). Söz konusu tasavvur, özellikle Edward Said'in çalışmalarında belirginleşen postkolonyal eleştiriler tarafından ciddi biçimde sorgulanmıştır. Batı merkezli söylemin Doğu'ya ilişkin kalıplaşmış bir imge üretmekle kalmadığını, aynı zamanda Doğu üzerinde epistemik bir hâkimiyet kurduğunu da göstermiştir. Bu eleştiriler ışığında edebî etki kavramına temkinli yaklaşmak gerekir. Etki, doğrudan bir bağımlılık ilişkisine indirgenmemelidir. Bu kavram, alımlayan kültürün kendini yeniden tanımlamaya çalıştığı müzakereye dayalı bir zemin içinde değerlendirilmelidir. Bu nedenle Nahda dönemi Arap edebiyatını incelemek, "özgünlük" ve "taklit" ikiliğinin ötesine geçmeyi gerektirir. Böyle bir okuma, etkiyi edebî öznenin kendini yeniden kurduğu yaratıcı bir alan olarak kavramaya imkân verir (Weisstein, 1983: 19).

1.6. Kültürel Alışveriş: Etkileşimi Anlamada Alternatif Bir Model

Kültürleşme kavramı, kültürler arasındaki ilişkiyi anlamak için daha esnek bir teorik çerçeve sunar. Bu kavram, kültürel yapıların özgünlüğünü bütünüyle ortadan kaldırmadan onlarda değişime yol açan karşılıklı alışveriş ve etkileşim sürecini ifade eder. Bu bağlamda Batı'dan etkilenen Arap edebiyatı, kimliğini yitirmiş bir yapı olarak değil, yeni ifade biçimleri ortaya çıkaran bir etkileşim sürecinin ürünü olarak değerlendirilmelidir (Allûş, 1987: 455). Kültürel alışveriş kavramı, kültürün sabit ve kapalı bir yapı olmadığını gösterir. Buna göre kültür, ötekiyle temas içinde gelişen açık ve dinamik bir sistemdir. Bu nedenle Batı edebî türlerinin Arap edebiyatı tarafından özümsemesi, "asıldan sapma" olarak değil, edebiyatın kendi gelişim sürecinin bir parçası olarak anlaşılmalıdır (Gunaymî Hilâl, 1974: 28-35).

1.7. Medeniyetler Arası Bir Aracı Olarak Edebiyat

Edebiyat, fikirlerin ve değerlerin kültürler arasında dolaşıma girmesinde merkezi bir rol üstlenir. Bu yönüyle edebiyat, benliğin ötekiyle karşılaşmasına ve bu karşılaşma üzerinden kendini yeniden tanımlamasına imkân veren temsilî bir aracılık alanı olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede Nahda dönemi metinleri, Arap ve Batı referanslarının kesiştiği diyalojik alanlar olarak okunabilir. Böylece edebî metin, dar kültürel sınırları aşan yeni anlamların üretildiği bir zemine dönüşür. Edebiyatın bu aracılık işlevi, onun yalnızca gerçekliği yansıtan bir alan olmadığını gösterir. Edebiyat, aynı zamanda kolektif bilinci yeniden şekillendiren ve onu yeni ufuklara yönelten etkin bir alandır (Allûş, 1986: 22).

Buradan hareketle edebî etki ve medeniyetler arası etkileşimin tek yönlü bir ilişkiye indirgenemeyeceği açıkça görülmektedir. Bu iki olgu, yeni ifade biçimleri üreten iç

içe geçmiş süreçler olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, Fransis el-Merrâş'ın eserlerinde de görüldüğü üzere, Batı edebî türlerinin Nahda dönemi Arap edebiyatındaki etkisi, ancak metin çözümlemesiyle kültürel bağlamı birlikte dikkate alan çok boyutlu bir yaklaşımla incelenebilir. Böyle bir yaklaşım, metinlerarasılık, alımlama ve kültürel alışveriş kavramlarından yararlanarak dönüşüm ve yaratıcı yeniden yazım süreçlerini görünür kılar. Böylece etkiyi basit bir taklit olarak gören indirgemeci okumanın ötesine geçilerek edebî etkinin, modern edebî kimliğin oluşumuna katkı sağlayan yaratıcı bir edim olarak kavranması mümkün hâle gelir.

2. Fransis Fethullah el-Merrâş'ın Edebî Tecrübesinin Doğduğu Tarihsel ve Fikrî Bağlam

2.1. XIX. Yüzyıl: İçerik Kapalı Yapıdan Medeniyet Sarsıntısına

Gâbetü'l-Hak tecrübesini anlamak için XIX. yüzyılda Arap Doğusu'nun geçirdiği köklü dönüşümü dikkate almak gerekir. Bu dönemde Arap Doğusu, yarı kapalı bir kültürel yapıdan Avrupa'ya açılan yeni bir düşünce ve temas alanına yönelmiştir. Bu dönüşüm, "medeniyet sarsıntısı" olarak adlandırılabilir bir tecrübeyi de beraberinde getirmiştir. Söz konusu sarsıntı, yalnızca askerî ya da siyasî bir karşılaşmadan ibaret değildir. Asıl etkisini, bilim, düşünce ve kurumsal düzen bakımından daha ileri görülen bir medeniyet modeliyle yüzleşen Arap dünyasında, mevcut bilgi düzeninin çözülmeye ve sorgulanmaya başlaması üzerinden göstermiştir. Bu bağlamda, 1798'de gerçekleşen Fransızların Mısır Seferi gibi ardışık hadiseler, söz konusu dönüşümün belirleyici eşiklerinden birini teşkil etmiştir. Zira bu karşılaşma iki dünya arasındaki derin mesafeyi görünür kılmış ve Arap seçkinlerini ilerleme ile geri kalmışlığın sebepleri üzerine düşünmeye sevk etmiştir (el-Gâmidî, 2015: 62).

Bununla birlikte, bu sarsıntı tek biçimli bir tepki üretmemiş; reddiye, hayranlık ve ıslah arasında değişen farklı yönelimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu süreçte, yerel kültürel referanslardan bütünüyle kopmadan Batı modernliğinin bazı unsurlarını özümsemeye çalışan yeni bir aydın kuşağı doğmuştur. Bu kuşak, Arap bilincini yeniden kurma çabasının taşıyıcısı hâline gelmiştir. Bu nedenle el-Merrâş'ın tecrübesi bireysel bir örnek olarak değil, eski düşünce kalıpları ile yeni tasavvurların karşı karşıya geldiği geçiş döneminin ürünü olarak değerlendirilmelidir (Surmava, 2019: 5).

2.2. Arap Nahdası: Islah Arayışı ve Bilincin Yeniden İnşası

"Arap Nahdası" kavramı çoğu zaman kültürel bir ihya hareketi olarak tanımlanır. Ancak bu tanım, Nahda'nın bilincini yeniden şekillendirmeye yönelik daha karmaşık yapısını tam olarak yansıtmaz. Nahda düşünürleri temelde şu soruya cevap aramışlardır: Batı neden ilerledi, Doğu neden geri kaldı? Bu soruya verilen cevaplar ise tek yönlü

olmamış; dinî ıslah, eğitimde modernleşme, dilin yeniden yapılandırılması ve yeni edebî türlerin ortaya çıkarılması gibi farklı alanlara yayılmıştır (Şerîf ve el-Muhâsinî, ts.: 377).

Bu süreçte edebiyat, yalnızca estetik bir ifade aracı olarak değil, aynı zamanda ıslahın taşıyıcılarından biri olarak da öne çıkmıştır. Bu nedenle bu dönemde kaleme alınan metinler —el-Merrâş'ın eserleri de dâhil olmak üzere — ikili bir işlev taşır: Bir yandan edebî bir ifade alanı kurarken diğer yandan değişimi hedefleyen fikrî bir söylem üretir. Dolayısıyla *Gâbetü'l-Hak'*ı bu ufuk içinde okumak gerekir. Çünkü bu eserde edebî olan ile felsefî olan, anlatı ile ıslah fikri iç içe geçer ve dönüşen bir gerçekliğe hitap edebilecek yeni bir söylem kurma çabası belirginleşir. Bazı araştırmacılar bu dönemi Arap kültürünün basit bir “Batılılaşma” başlangıcı olarak değerlendirse de, daha dikkatli bir okuma onun modernlik karşısında teslimiyet değil, modernlikle yeniden bağ kurma ve onu müzakere etme imkânı doğuran bir kırılma anı olduğunu gösterir (eş-Şâzilî, 2015: 7).

2.3. Kültürel Bir Alan Olarak Halep: Yerel Çevre ve Referans Çeşitliliği

el-Merrâş'ın edebî tecrübesini, içinde yetiştiği kültürel çevreden, özellikle de XIX. yüzyılda Avrupa'ya açık bir ticaret ve kültür merkezi olan Halep'ten bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bu dönemde Halep misyonerlik faaliyetlerinin, yabancı okulların, matbaaların ve geleneksel kurumların bir arada bulunduğu bir kültürel temas alanı hâline gelmiştir. Söz konusu çeşitlilik, Halep seçkinlerinde yerel aidiyet ile dünyaya açılma arzusunu birlikte taşıyan çift katmanlı bir bilincin oluşmasına katkı sağlamıştır (Mahmûd Sâlih, 1998: 155-205).

Aile çevresi de el-Merrâş'ın yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bilim ve edebiyata ilgi duyan kültürlü bir aileye mensup olması, onun Avrupa düşüncesiyle erken yaşlarda tanışmasına imkân vermiştir. Buna ek olarak gerçekleştirdiği Avrupa seyahati, Batı medeniyetiyle doğrudan temas kurduğu ve medeniyetler arasındaki farklılıkları daha derinden kavradığı bir tecrübeye dönüşmüştür. Ancak bu temas, el-Merrâş'ın kimlikel bir çözülme yaşamasına yol açmamış; aksine Arap gerçekliğini yeni bir bakışla yeniden okuma çabasını güçlendirmiştir. Bu bakımdan el-Merrâş'ın metni, Arap-İslam referanslarıyla Avrupa etkilerinin kesiştiği melez bir kültürel tecrübeyi yansıtır. Bununla birlikte, bu referanslardan hiçbirisi metin üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurmaz (eş-Şemâlî, 2008: 123-142).

2.4. Çeviri ve Matbaa: Fikrî Dönüşümün Görünmez Aracısı

Matbaanın yaygınlaşması ve çeviri faaliyetlerinin gelişmesi, Nahda bilincinin oluşumuna katkı sağlayan başlıca unsurlar arasında yer alır. Bu gelişmeler, Arap seçkinlerine Avrupa düşüncesini doğrudan Avrupa dillerinden ya da çeviriler aracılığıyla tanıma imkânı sunmuştur. Ancak çeviri, yalnızca metinlerin bir dilden başka bir dile aktarılması değildir. Çeviri aynı zamanda fikirlerin yerel şartlara uyarlanarak yeniden

yorumlandığı bir süreçtir. Bu süreç sayesinde özgürlük, akıl ve ilerleme gibi kavramlar Arap düşünce dünyasına girmiş ve el-Merrâş'ın söyleminde de belirgin biçimde görünür hâle gelmiştir (Abdu't-Tevvâb, 2006: 123-144).

Aynı şekilde basın da söz konusu fikirlerin yaygınlaşmasında ve kamusal tartışmanın bir parçası hâline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Böylece edebiyat, toplum meselelerinden kopuk bir alan olmaktan çıkmış, doğrudan bu meselelerle ilişki kuran bir ifade zemini hâline gelmiştir. Bu bağlamda el-Merrâş'ın metinleri, yalnızca bireysel bir edebî tecrübe olarak değil, bilinç oluşturmaya hedefleyen daha geniş bir söylemin parçası olarak da değerlendirilmelidir. Burada dikkat edilmesi gereken ince bir nokta vardır: el-Merrâş, belirli Avrupa metinlerinden doğrudan etkilenmekten çok, çeviri faaliyetlerinin oluşturduğu fikrî atmosferden beslenmiştir. Bu ayrım, analiz açısından önemlidir. Zira birçok çalışma, metni besleyen genel fikrî atmosferi kavramak yerine, ona bire bir karşılık gelen Batı edebiyatına ait bir kaynak metin arama yanılışına düşmektedir (en-Nâbî, 2016: 15).

2.5. Avrupa Aydınlanma Düşüncesi: el-Merrâş'ın Söyleminde Dolaylı Bir Varlık

el-Merrâş'ın söylemi, akla duyulan güven, özgürlük çağrısı ve istibdat eleştirisi gibi Avrupa Aydınlanmasıyla ilişkilendirilen bazı düşüncelerle kesişmektedir. Bu düşünceler Voltaire ve Jean-Jacques Rousseau gibi filozofların adlarıyla birlikte anılsa da, söz konusu kesişim doğrudan bir bağımlılık anlamına gelmez. Aksine, farklı tarihsel bağlamlarda yaşayan toplumların benzer sorulara yönelmesinden doğan bir yakınlığa işaret eder. Nitekim Avrupa Aydınlanması kilise ve feodalite otoritesine karşı gelişirken, el-Merrâş'ın söylemi Arap dünyasında fikrî donukluğu ve medeniyet bakımından geri kalmışlığı eleştirmeye yönelmiştir. Bu nedenle el-Merrâş'ın metninde bu düşüncelerin yer alması mekanik bir fikir ithalatı olarak görülmemelidir. Daha doğru bir ifadeyle, bu durum söz konusu düşüncelerin yerel bir ıslah bağlamı içinde yeniden işlevselleştirilmesi anlamına gelir. Bu yönüyle el-Merrâş'ın metni, modernliği kopyalamaktan çok onu yerel şartlar içinde anlamlandırma ve yeniden kurma çabası olarak okunmalıdır (Bârût, 1994: 63).

2.6. Islah Aracı Olarak Edebiyat: Estetikten İşleve

Bu tarihsel bağlamda edebiyat, kendi başına bir amaç olmaktan çıkmış, toplumsal ve fikrî hedeflerin gerçekleştirilmesinde etkili bir araç hâline gelmiştir. el-Merrâş da bu anlayışı benimsemiş ve metnine mevcut gerçekliği eleştirmeyi ve değişim fikrini dile getirmeyi amaçlayan belirgin bir ıslah mesajı yüklemiştir. Bu nedenle *Gâbetü'l-Hak*'taki alegorik yapı, söz konusu işlevden bağımsız olarak anlaşılamaz. Eserde semboller doğrudan çatışmaya girmeden eleştirel bir söylem kurmak ve açık ifadelerin doğurabileceği sınırlamaları aşmak amacıyla kullanılır. Metnin ütöpik niteliği de buradan

kaynaklanır. Eserde ideal bir dünya kurulur ve bu dünya, örtük biçimde mevcut gerçeklikle karşılaştırılarak onun kusurlarını gözler önüne serilir. Bu noktada Avrupa edebiyatının etkisi özellikle alegorik yolculuk anlatısı üzerinden hissedilir. Ancak bu etki, Arap toplumunun ıslahına yönelik yerel bir amaca hizmet edecek şekilde yeniden işlevselleştirilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, biçim ödünç alınmış olabilir; fakat ona yüklenen işlev, Arap dünyasının ıslah ihtiyacı ve Nahda döneminin tarihsel şartları tarafından belirlenmiştir (el-Cund, 1958: 430; en-Nâ'ûrî, 1966: 14, 74).

Buradan hareketle el-Merrâş'ın tecrübesinin "etkilenme" ve "özgünlük" ikiliğine indirgenemeyeceği görülmektedir. Bu tecrübe, medeniyet sarsıntısı, Nahda'nın ıslah arayışı, yerel çevre, çeviri hareketi ve Aydınlanma düşüncesi gibi birçok unsurun kesişiminde şekillenen daha karmaşık bir etkileşim sürecinin ürünü olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle el-Merrâş'ın metni, tamamlanmış bir model olmaktan çok bir oluşum eşliğini temsil eder. Geleneksel unsurlarla modern öğelerin yan yana geldiği bu metinde yeni bir söylem kurma çabası belirginleşir. *Gâbetü'l-Hak'*ın değeri de tam burada ortaya çıkar: Eser, modern ölçütlere göre sanatsal bakımdan bütünüyle olgunlaşmış bir roman olmaktan ziyade, Arap bilincinde yaşanan derin dönüşümü görünür kılan edebî bir tanıklık niteliği taşır (el-'Aravî, 1995: 33).

3. *Gâbetü'l-Hak'*a Genel Bakış

Bu eser, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Arap Doğusu'nun yaşadığı medeniyet dönüşümlerine ilişkin erken bir bilinci yansıtan önemli metinlerden biridir. Fransis Fethullah el-Merrâş eseri kurmaca anlatı ile felsefi tefekkürü bir araya getiren alegorik bir yapı içinde kaleme almıştır. Böylece eser aracılığıyla yalnızca edebî sınırlar içinde kalan bir anlatı kurmamış; aynı zamanda medeniyetin kuruluş ve süreklilik koşullarını sorgulayan ıslahçı bir bakış da ortaya koymuştur (Roger, 1997: 37). Metin, özünde geleneksel anlamda bir olay örgüsü kurmaktan çok, karşıt güçlerin çatıştığı alegorik bir dünya inşa eder. Söz konusu mücadele, yalnızca kaba kuvvetle neticelenen bir hesaplaşma olmaktan ziyade daha geniş bir değerler sistemi içinde anlam kazanır. Bu değerler sistemi, Hürriyet Kralı, Hikmet Kraliçesi, Barış Veziri, Sevgi Kardeşliği, Medeniyet Ordusu Komutanı ve yazarın sesiyle özdeşleşen Nur Şehri Filozofu gibi figürler aracılığıyla temsil edilir. Bu yapı içinde anlatı, fikrî temsilin bir aracı hâline gelir. Karakterler belirli kavramları üstlenir ve çatışma, ilerleme ile geri kalmışlık arasındaki tarihsel diyalektiğin bir ifadesi hâline gelir (Sakûr, 2016: 5-20).

Metin, bu karşıtlığı yalnızca soyut düzeyde sunmakla yetinmez, onu belirgin bir ıslah bağlamına yerleştirir. el-Merrâş'a göre Arap dünyasının yaşadığı medeniyet gerilemesini aşmak, başta eğitim olmak üzere bilgiye ve toplumsal yapıya ilişkin temellerin yeniden inşa edilmesini gerektirir. Bu çerçevede onun "dinî kaygılardan

arındırılmış" modern millî okulların kurulması gerektiğini vurgulaması dikkat çekicidir. Bu düşünce, el-Merrâş'ın mezhepsel çoğulluk problemine ilişkin farkındalığından ve dil ile ortak kültür temelinde alternatif bir bağ kurma arayışından bağımsız düşünülemez. Bu bakımdan metin Nahda döneminde kimlik kavramı etrafında yürütülen tartışmalara katkı niteliği taşır. Kimlik burada dinî aidiyete indirgenmez; farklılıkları kuşatabilecek daha kapsayıcı unsurlar üzerinden inşa edilir (Asfûr, 2011: 12).

Öte yandan eser, Avrupa Aydınlanma düşüncesinin atmosferinden belirgin izler taşır. Bu izler özellikle bilimin ve ilerlemenin cehalet, yoksulluk, hastalık ve esaret gibi insanî sorunları çözebileceğine duyulan güven zemininde kendini gösterir. Ancak bu etki, doğrudan bir kopyalama biçiminde ortaya çıkmaz. Aksine, el-Merrâş'ın kendi düşünce dünyasına uyarlanmış bir yeniden kurma süreci içinde şekillenir. Onun yaklaşımı, modern insancıl eğilim ile dinî köklere sahip ahlâkî bir ufku bir araya getirir. Bu nedenle metindeki iyimserlik, insanlar arasında adalet ve eşitliğin mümkün olduğuna dair duyulan inançtan bağımsız değildir. Bu yönüyle eserin söylemi coğrafi ve kültürel sınırları aşan evrensel bir insanî ufka açılır (Sâlih, 2005: 138).

Bununla birlikte el-Merrâş'ın özgürlük tasavvuru, bazı yönleriyle Avrupa'daki devrimci özgürlük anlayışlarından ayrılır. O özgürlüğü herhangi bir şarttan bağımsız biçimde elde edilen mutlak bir hak olarak sunmaz. Aksine, onun gerçekleşmesini ve sürekliliğini güvence altına alan normatif bir çerçeveye ilişkilendirir. el-Merrâş'a göre özgürlük, kendiliğinden bahsedilen doğal bir durum değil, haklar ile sorumluluklar ve insanî yönelim ile onu düzenleyen sistem arasında kurulan dengenin sonucudur. Bu çerçevede onun köleliğin kaldırılmasına verdiği destek de yalnızca duygusal bir tavır olarak değil, insanın özgürleşmesini dayanışmacı ve adil bir toplum inşa etmenin şartı sayan bütüncül bir bakışın parçası olarak anlaşılmalıdır (Mecdî Fârih, 2012: 44-56).

Bu vizyon, el-Merrâş'ın toplumsal düzenin inşasında merkezî bir konuma yerleştirdiği "muhabbet" kavramında en belirgin ifadesini bulur. Onun söyleminde muhabbet, sınırlı bir ahlâkî değer olmaktan öte, insan ilişkilerini düzenleyen ve medeniyetin üzerine kurulduğu evrensel bir ilke niteliği taşır. Bu tasavvur, el-Merrâş'ın tasavvufî ve romantik geleneklerle kurduğu ilişkiyi de görünür kılar. Zira bu geleneklerde muhabbet ayrışmaları aşan ve insanı hem kendisiyle hem de başkalarıyla yeniden bütünleştiren bir güç olarak değerlendirilir. el-Merrâş'ın metinlerinde de muhabbet, geçici bir histen ziyade varlığı düzenleyen kurucu bir ilke hâline gelir. Yazar bu düşüncüyü yoğun ve etkili bir belâgat diliyle dile getirir (Merrâş, 2017: 62).

Bu çerçevede el-Merrâş'ın modern felsefî düşünce ile dinin rolüne duyduğu inancı uzlaştırma çabası daha iyi anlaşılır. O, dinî kurumu özgürlüğün önünde bir engel olarak görmez. Aksine, onu özgürlüğü ahlâkî bir çerçeve içinde düzenleyen ve yönlendiren bir

imkân olarak değerlendirir. Nitekim Nâzik Sâbâ Yârid'in yorumu gibi bazı eleştirel okumalar, el-Merrâş'ın "ruhanî krallığı"nı insan özgürlüğünün gerçek güvencesi olarak gördüğünü belirtir. Bu anlayışa göre ruhanî krallık, bireysel eğilimleri dizginler ve onları ortak iyiye yöneltir. Dolayısıyla bu tasavvurda özgürlük muhabbetten ve dinden bağımsız değildir. Aksine, onların oluşturduğu değer zemini üzerinde anlam kazanır. İnsan da bu değerler düzenine katıldığı ölçüde özgürleşir (Nâzik, 1992: 43).

Bu değerlendirmeler ışığında *Gâbetü'l-Hak* sembolik ve düşünsel boyutların iç içe geçtiği çok katmanlı bir metin olarak okunabilir. Eser, Arap öznenin kendini yeniden tanımlama imkânlarını aradığı tarihsel bir eşiği temsil eder. Bu arayış, ötekiyle kurulan fakat bağımlılığa dayanmayan, seçme, dönüştürme ve yeniden şekillendirme süreçleriyle ilerleyen bir diyalog üzerinden gerçekleşir. Bu bakımdan eser, yalnızca erken dönem bir anlatı denemesi değildir. Aksine, modernlik ile yerellik, akıl ile iman, özgürlük ile düzenin kesiştiği bir medeniyet tasavvuru taşıyan bilinçli bir edebî söylem kurma girişimidir (Antûn Gattâs, 1949: 87).

4. *Gâbetü'l-Hak*'ta Anlatı ve Düşünce Yapısının Analizi

4.1. Anlatı ile Fikrî Söylem Arasında: *Gâbetü'l-Hak*'ın Türsel Konumu

el-Merrâş'ın eserindeki anlatı yapısını çözümlemek, metnin modern anlamda tam teşekküllü bir "roman" olduğu varsayımından hareketle sağlıklı sonuç vermez. Çünkü eser, esasen kurmaca anlatı ile fikrî söylemin kesiştiği ara bir bölgede konumlanır. Hikâye etme biçimi öğüt verici ve fikrî söylemle iç içe geçer. Burada anlatısal örgü, tutarlı ve gelişen bir olay akışından ziyade felsefî ve ıslahçı düşünceleri taşıyan alegorik sahnelerin peş peşe gelmesine dayanır (Fâiz, 2021: 5-57). Bu durum, eserin olay örgüsünü modern roman ölçütlerine göre zayıf kılarsa da ona farklı bir işlev kazandırmaktadır. Zira anlatı okuru olayların yüzeysel seyrini izlemeye değil, anlam üzerine derinlemesine düşünmeye yönlendirir. Bu açıdan kurgu, bağımsız bir hikâye yapısından çok, fikirlerin organize edilmesini sağlayan bir "ifade çerçevesi" işlevi görür. Yolculuk ve mekânlar arasındaki geçiş unsurları da dramatik bir gerilim kurmak için değil, düşünceleri düzenlemek ve birbirine bağlamak amacıyla kullanılır. Bu anlatım biçiminin kökleri ise hem Arap edebiyatındaki makâme ve risâle geleneklerine hem de Batı edebiyatındaki alegorik yolculuk anlatılarına uzanır (el-Kiyâlî, 1959: 44; İbrâhîm, 2013: 1/229).

4.2. Yolculuk Yapısı ve Alegorik Mekân: Temsilî Bir Dünya Tasavvuru

Metnin derin yapısı yolculuk motifi üzerine kuruludur. Anlatıcı farklı mekânlar arasında hareket eder. Ancak bu mekânlar somut coğrafi yerler olmaktan çok, belirli fikrî ve ahlâkî durumları temsil eden alegorik alanlardır. Bu bağlamda "orman", yalnızca doğal bir mekân değildir; kargaşa ve cehaletin hâkim olduğu çalkantılı bir dünya tasavvurunu temsil eder. Buna karşılık diğer mekânlar düzeni ve akli temsil eder. Böylece mekân,

olayların geçtiği basit bir arka plan olmaktan çıkarak anlam katmanları üreten kurucu bir unsura dönüşür. Bu yapı, gerçekliği eleştirmek amacıyla hayalî bir dünyanın kurulduğu Avrupa'daki ütöpic edebiyat geleneğini hatırlatır. Thomas More'un eserlerinde görülen bu geleneğe benzer biçimde, el-Merrâş da kurmaca bir dünya aracılığıyla mevcut gerçekliği sorgular. Ancak aradaki temel fark şudur: el-Merrâş tamamlanmış ideal bir toplum modeli inşa etmez. Bunun yerine umut ile hayal kırıklığı arasında gidip gelen açık uçlu bir eleştirel bakış sunar. Bu durum, onun yaşadığı geçiş döneminin sancılı doğasını yansıtır. Burada özellikle vurgulanması gereken nokta şudur: el-Merrâş'ta sembol, salt felsefî bir soyutlama değil, belirli bir toplumsal eleştiriye yönelen işlevsel bir araçtır (el-Hilv, 2006: 56).

4.3. Karakter İnşası: Temsilden Düşünsel İşleve

Bu eserdeki karakterleri modern romandaki gibi psikolojik derinliği olan bireyler olarak değerlendirmek doğru olmaz. Zira bu karakterler, bireysel iç dünyalarıyla değil, belirli düşünce ve değerleri temsil eden alegorik figürler olarak öne çıkar (Şevkî Bedr, 2017: 49). Bu nedenle karakterler zaman içinde gelişmez, derin psikolojik dönüşümler geçirmez. Aksine, metnin düşünsel yapısı içinde belirli bir işlev üstlenirler. Kimi zaman akıllı, kimi zaman cehaleti, istibdadı ya da özgürlüğü somutlaştırırlar. Karakter inşasındaki bu tarz, metnin dramatik boyutunu zayıflatırken diyalektik boyutunu güçlendirir. Böylece metin, karşıt fikirlerin birbiriyle yüzleştiği bir diyalog alanına dönüşür (Lûr, 2020: 82). Bu üslup, Voltaire örneğinde görüldüğü üzere Avrupa edebiyatındaki "felsefî diyalog" geleneğiyle ilişkilendirilebilir. Bu gelenekte karakterler çoğu zaman düşünsel konumları aktarmak için kullanılan araçlar hâline gelir. Ne var ki karakterlerin bu işlevini yalnızca "sanatsal bir eksiklik" olarak değerlendirmek, metnin ıslahçı yönelimini göz ardı eden indirgemeci bir okuma olur. Oysa bu yapı, el-Merrâş'ın ıslahçı bakışının mahiyetine uygun işlevsel bir tercih olarak anlaşılmalıdır (Medenî, 2019: 307-322).

4.4. Dil ve Üslup: Geleneksel Belâgatten Modern Anlatım Arayışına

Metinde dil eski ile yeni arasında bir gerilim alanı oluşturur. Zira bir yandan secî, ritim ve paralellik (benzer sözdizimsel kuruluşlar) gibi geleneksel Arap belâgatine ait yapılarla dayanırken, diğer yandan modern fikirleri ifade etmeye yönelik güçlü bir eğilim taşır. Bu durum, metinde bir tür "üslup ikiliği" oluşturur. Zira yeni fikirler eski ifade araçlarıyla dile getirilir. Bu üslubu yalnızca "geleneksel" olarak nitelemek doğru olmaz. Çünkü bu yapı, modern fikirlerin tanıdık bir çerçeve içinde kabul edilmesini kolaylaştırmak gibi belirli ve işlevsel bir amaca hizmet eder. el-Merrâş Batılı bir söylemin Arapçalaştırılmış versiyonuyla yazmaz. Aksine, Arapçayı özgürlük, akıl ve ilerleme gibi yeni kavramları bünyesine katabilecek biçimde esnetir ve dönüştürür. Bu nedenle

metindeki modernlik, salt dilsel bir biçimde değil, dilin anlamsal/delâli işlevinde meydana gelen dönüşümde aranmalıdır (Mes'ûd, Harrûbî, 2017: 147-178).

4.5. İslahçı Söylem: Değişim Aracı Olarak Edebiyat

Metin, açık bir eleştirel yön taşıyan ıslahçı bir söylem üzerine kuruludur. Bu söylem, geri kalmışlığın yapısal kaynaklarını çözümlemeyi hedeflerken temelini akıl, bilim ve özgürlüğün oluşturduğu bir değerler sistemini tesis eder. Bununla birlikte, söz konusu söylem doğrudan ve didaktik bir anlatım biçiminde ortaya çıkmaz. Aksine, anlatı, kendi başına yeterli bir estetik amaç olmaktan çıkarılıp anlam taşıyıcı bir araca dönüştürülerek alegorik bir yapı içinde şekillenir. Bu nedenle metin “mesaj yüklü edebiyat” olarak adlandırılabilir bir yapı kazanır. Burada düşünsel işlev, estetik yapıya yön veren temel unsur hâline gelir. Ancak estetik yapıyı tamamen ortadan kaldırmaz (Yaktîn, 1997: 202). Bu yönelim, Nahda bağlamında daha da anlam kazanır. Zira Nahda dönemi edebiyatı toplumdan kopuk bir estetik faaliyet olarak değil, toplumsal ıslah projesinde etkin bir araç olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu temelde metin Batı’yı taklit eden bir söyleme dâhil değildir. Aksine, Batı’nın ilerlemesini mümkün kılan bilgi ve medeniyet dinamiklerini anlamaya ve içselleştirmeye çalışır. Bu nokta, bilinçli bir eleştirel bakışla sorgulayıcı nitelikten yoksun bir yabancılaşma söylemi arasındaki sınırı belirler (Fâiz, 2021: 40).

4.6. Batı Edebî Modelleriyle İlişki: Etki mi, Yaratıcı Dönüşüm mü?

Metnin Batı edebî modelleriyle kurduğu ilişki farklı düzlemlerde görünür hâle gelir: alegorik yolculuk yapısı, felsefî nitelik, ıslahçı eğilim, istibdat ve cehalet eleştirisi. Ancak bu unsurlar metinde doğrudan birer taklit olarak yer almaz. Aksine, Arap dünyasının tarihsel ve fikrî bağlamı içinde yeniden şekillendirilmiş biçimde karşımıza çıkar. el-Merrâş hazır bir modeli olduğu gibi ödünç almaz. Ele aldığı meselelerle uyumlu unsurları seçer ve bu unsurları kendi ıslahçı bakışı doğrultusunda yeniden işlevlendirebilir. Bu nedenle metni “metinsel karşılaştırma” mantığıyla, yani “şu unsur şuradan alınmıştır” şeklinde okumak hatalı olur. Çünkü buradaki ilişki doğrudan bir iktibas değil, kültürel bir dönüşüm sürecidir. Bu durum, kültürel alışveriş kavramı çerçevesinde açıklanabilir. Buna göre kültürler yalnızca mevcut biçimleri bir kültürden diğerine aktarmakla kalmaz, etkileşim içinde yeni biçimlerin ortaya çıkmasına da imkân verir (Fâiz, 2021: 40).

4.7. Düşünsel Yapı: Akıl ile Cehalet Diyalektiği

Derin yapısı itibarıyla metin, merkezî bir ikilik üzerine kuruludur: akıl ile cehalet karşıtlığı. Bu ikilik, bilgiyi ilerlemenin bir şartı olarak gören Nahda bilincini yansıtır. Bu temel karşıtlıktan özgürlük/istibdat, düzen/kaos ve ilerleme/gerikalmışlık gibi başka ikilikler de doğar. Ancak bu karşıtlıklar basitleştirici bir biçimde sunulmaz. Aksine, okurun anlam üretimine katılmasını sağlayan sembolik bir ağ içinde yer alır. Bu nedenle metin,

okura hazır bir görüş dayatmak yerine düşünmeye açık bir yorum ufku sunar. Metne doğrudan öğüt verici söylemi aşan felsefî bir boyut kazandıran da budur (el-Mâdî, 2008: 21). Bu çözümlemeyi hareketle Gâbetü'l-Hak'ın yalnızca erken dönem bir anlatı denemesi olmadığı görülür. Eser, anlatısallık ile söylemselliğin, sembolizm ile ıslah fikrinin, Batı etkisi ile Arap referanslarının kesiştiği yeni ifade biçimlerinin denendiği bir laboratuvar niteliği taşır. Bu nedenle eserin değeri, sanatsal bakımdan tamamlanmış olmasından çok, Arap edebiyatında yeni bir oluşum eşiğini görünür kılmasında yatar. Bu eşikte Arap edebiyatı gelenek ile modernlik arasında kendine yeni bir konum bulmaya çalışmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Batı edebî türleri ile XIX. yüzyıl Arap anlatı tecrübesi arasındaki etkileşim sürecini bütüncül bir okumayla ele almış ve bu etkileşimin basit bir “etkilenme” mantığıyla açıklanamayacağını; aksine dönüşüm ve yeniden işlevlendirme süreçlerini içeren daha karmaşık bir yapı sergilediğini ortaya koymuştur. *Gâbetü'l-Hak*'ın tarihsel ve fikrî bağlamı içinde, ayrıca anlatı ve sembol yapısı üzerinden okunması, metnin Batı edebiyatının bir yankısına indirgenemeyeceğini göstermiştir. Eser, dışarıdan gelen unsurları yerel kültürel ufuk içinde yeniden düzenlemiş ve onları yeni bir ıslahçı söylemin parçası hâline getirmiştir.

Yapılan analizler, Batı edebî türlerinin bu eserdeki etkisinin biçimsel ya da mekanik bir aktarıma indirgenemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu etki, alegorik yolculuk, ütöpik yapı ve felsefî diyalog gibi birtakım ifade biçimlerinin seçici biçimde özümsemesiyle görünür hâle gelmiştir. Bu unsurlar, Fransis Fethullah el-Merrâş'ın metninde cehalet ve istibdat eleştirisini güçlendiren, akıl ve bilime yönelik çağrışı destekleyen araçlara dönüştürülmüştür. Dolayısıyla bu etkileşim, edebî kimliğin çözülüp yok olmasına yol açmamış; aksine Arap ifade ufkunun genişlemesine ve geleneksel yazı pratiğinde pek rastlanmayan yeni anlatı imkânlarının ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.

Bu doğrultuda *Gâbetü'l-Hak*'ın Arap romanının gelişim çizgisindeki yeri, kurucu nitelik taşıyan bir geçiş metni olarak değerlendirilebilir. Eser, sanatsal bakımdan bütünüyle olgunlaşmış bir roman düzeyine ulaşmaz. Ancak belâgate dayalı anlatıdan fikrî boyutu olan kurmaca anlatıya geçişte belirleyici bir eşik oluşturur. Bu yönüyle metin, makâme ve risâle gibi köklü Arap edebî gelenekleri ile modern anlatı biçimleri arasında bir köprü kurar. Bununla birlikte bunlardan hiçbirine bütünüyle dâhil olmaz. Bu melez yapı bir zayıflık değil, oluşum aşamasındaki bir edebî türün göstergesidir. Zira bu dönemde Arap romanının estetik kuralları henüz tam olarak belirginleşmemiştir. Roman deneysellik ve kendine özgü araçlarını arama süreci içinde şekillenmeye başlamıştır.

Bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturan Arap edebiyatı ile Batı arasındaki etkileşim, yapılan analizlerin de gösterdiği üzere, “taklit” ve “özgünlük” karşıtlığına indirgenemeyecek kadar karmaşık bir mahiyet taşımaktadır. Bu nedenle söz konusu ilişki, hayranlık ile eleştirinin, benimseme ile dönüştürmenin iç içe geçtiği bir kültürel müzakere süreci olarak anlaşılmalıdır. Çalışma, el-Merrâş’ın Batı’yı taklit eden bir yazar olmaktan çok, Batı’yı seçici biçimde okuyan ve ondan aldığı bazı kavramları Arap bilincini yeniden inşa etmeyi amaçlayan ıslahçı yönelimiyle yeniden işlevlendiren bir edebî özne olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırmanın sonuçları, çalışmanın temel varsayımlarını da desteklemiştir. Buna göre metindeki Batı etkisinin doğrudan ya da lafzî bir etki olmadığı görülmüştür. Söz konusu etki, tercüme faaliyetleri ve dönemin genel fikrî iklimi gibi kültürel araçlar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Metin içinde anlamsal bir dönüşüm sürecinden geçen bu etki, yeni bir söylem yapısının parçası hâline gelmiştir. Aynı şekilde yapılan analizler, eserin anlatı yapısının modern anlamda roman bütünlüğünden yoksun olsa da açık bir fikrî işlev üstlendiğini ortaya koymuştur. Bu işlev, ıslahçı söylemin semboller aracılığıyla bir anlatı düzenine kavuşturulmasında belirginleşmiştir. Böylece metin, doğrudan anlatımın sınırlarını aşmış ve açık uçlu bir yorum boyutu kazanmıştır.

Çalışma ayrıca, *Gâbetü'l-Hak*’ın edebiyatın toplumsal değişimde üstlenebileceği işleve dair erken bir farkındalık taşıdığını ortaya koymuştur. Bu aşamada edebiyat, yalnızca belâgat süslemesine dayalı bir alan olmaktan çıkmış, gerçekliği eleştiren ve onu yeniden şekillendirmeye yönelik bir vasıtaya dönüşmüştür. Edebiyatın işlevinde meydana gelen bu dönüşüm, Arap Nahdası’nın en önemli ayırt edici özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda bu dönüşüm, ilerleyen süreçte Arap romanının toplumsal ve tarihsel karmaşıklığı taşıyabilecek bir edebî tür olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bununla birlikte, bu sonuçlar bazı problemlerden tamamen bağımsız değildir. Zira metin öğüt verici söylemin baskınlığı ve dramatik yapının zayıflığı bakımından kendi döneminin sınırlarıyla sınırlıdır. Bu özellikler, eserin sanatsal bakımdan tamamlanmasını sınırlasa da onun ait olduğu tarihsel geçiş döneminin mahiyetini görünür kılar. Bu nedenle eseri değerlendirirken onu daha sonraki roman ölçütleriyle değil, kendi tarihsel ve edebî şartları içinde ele almak gerekir.

Çalışmanın ulaştığı sonuçlar kadar bu sonuçlara varırken benimsediği yöntemsel yaklaşım da önemlidir. Bu açıdan araştırmanın en belirgin güçlü yönü, metin çözümlemesi ile tarihsel bağlamı bir araya getiren bütüncül bir okuma önermesidir. Çalışma, metinlerarasılık, alımlama ve kültürel müzakere gibi modern eleştirel kavramlardan yararlanarak betimleyici düzeyi aşan yorumlayıcı bir okuma imkânı sunmuştur. Ayrıca

doğrudan metin analizine yer verilmesi, teorik çerçeve ile metnin iç yapısı arasında bir bağ kurulmasını sağlamıştır. Bu da çalışmanın bilimsel değerini güçlendirmiş ve ulaşılan sonuçları daha ikna edici hâle getirmiştir.

Buna ek olarak, araştırma “etki” kavramını hazır bir veri olarak kabul etmek yerine onu çözümlemeye çalışmıştır. Bu yaklaşım, edebî olguları tek bir sebebe indirgeyen basitleştirici yargılardan kaçınmaya katkı sağlamıştır. Çalışma ayrıca metni Arap edebiyatı tarihi içindeki gerçek konumuna yerleştirmeyi amaçlamıştır. Bunu, eserin önemini abartarak değil, daha geniş bir gelişim çizgisi içindeki işlevini anlamaya çalışarak yapmıştır.

Araştırma, ulaştığı sonuçların yanı sıra ileride yapılacak çalışmalar için bazı yeni araştırma imkânları da ortaya koymaktadır. Öncelikle *Gâbetü'l-Hak*'ın farklı bölümlerinden hareketle yapılacak daha ayrıntılı anlatı çözümlemeleri, eserin sembolik düzenini daha geniş bir çerçevede değerlendirmeye katkı sağlayabilir. Benzer şekilde, metnin belirli Batı edebî örnekleriyle doğrudan karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Batı etkisinin farklı düzeylerde nasıl işlediğini daha somut biçimde ortaya koymaya imkân verebilir. Ayrıca çalışma, aynı döneme ait diğer metinleri de kapsayacak şekilde genişletilebilir. Böyle bir genişletme, incelemeyi tek bir örnek sınırlı olmaktan çıkararak Arap romanının oluşum sürecine dair daha kapsamlı bir bakış geliştirmeyi mümkün kılacaktır. Bunun yanında, anlatı bilimindeki modern yaklaşımlara ve sömürgecilik sonrası çalışmalara daha fazla yönelmek, araştırmanın kuramsal boyutunu derinleştirebilir.

Sonuç olarak, Gâbetü'l-Hak Arap romanının başlangıç evresine ait sıradan bir edebî metin olarak değerlendirilemez. Eser, Arap edebiyatının ötekiyle karşılaşma sürecinde kendini yeniden tanımlamaya başladığı bir medeniyet bilincinin eşliğini temsil eder. Bu karşılaşmada öteki, bir tehdit olarak değil, yeniden inşa için bir imkân olarak değerlendirilir. Bu nedenle metnin değeri, sanatsal bakımdan yetkinliğe ulaşmış olmasında değil, bir ufuk açmasında, bir güzergâh kurmasında ve Arap edebiyatının gelişim çizgisinde günümüze kadar varlığını sürdürecektir temel soruları ortaya koymasında aranmalıdır.

KAYNAKÇA

- `Abdu't-Tevvâb, M. (2026). *Fecrü'r-rivâyeti'l-'Arabiyye*. Kahire: Dâru Devvin li'n-Neşri ve't-Tevzî`.
- `Allûş, S. (1986). *İşkâliyyetü't-teyyârât ve't-te'sîrâti'l-edebîyye fi'l-vatani'l-'Arabî: (dirâsetün dukârene)*. Kasablanka (ed-Dâru'l-Beyzâ): el-Merkezü's-Sekâfiyyü'l-Arabî.
- `Allûş, S. (1987). *Mukevvinâtü'l-edebî'l-mukâren fi'l-âlemi'l-Arabî*. Lübnan: eş-Şirketü'l-Âlemiyyetü li'l-Küttâb.

- `Aravî, A. (1995). *el-İdiyûlûcyâ'l-`Arabiyyetü'l-mu`âsır*. Kazablanka (ed-Dârü'l-Beydâ'): el-Merkezü's-Sekâfî'l-`Arabî.
- `Asfûr, C. (2001). "*Mukaddimetü kitâbi Gâbeti'l-Hakk*". *Gâbetü'l-Hakk*. Şam (Dimeşk): Dârü'l-Medâ li's-Sekâfeti ve'n-Neşr.
- `Uraynî, A. (1989). *Zâhîretü't-te'essür ve't-te'sîr fi'l-edebi'l-`Arabî: dirâsâtün cedîde fi'l-edebi'l-mukâren*. Riyad: Mektebetü'l-Harîcî.
- Allen, R. (1997). *er-Rivâyetü'l-`Arabiyye: mukaddimetün târîhiyyetün ve nakdiyye*. çev. Hassa İbrâhîm el-Munîf. Mısır: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfe.
- Bârût, C. (1994). *Hareketü't-tenvîri'l-`Arabiyye fi'l-karni't-tâsi`Aşar: halkatü Haleb dirâsetün muhtâre*. Şam (Dimeşk): Menşûrâtü Vizâreti's-Sekâfe.
- Block, H. (1995). *Dirâsâtün fi'l-edebi'l-mukâren*. çev. Muhammed el-Haz'alî. Ürdün: Mu'essesetü İrbid.
- Cundî, D. (1958). *er-Remziyyetü fi'l-edebi'l-`Arabî*. Mısır: Matba'atü'r-Risâle, 1958.
- Fâiz, T. (2021). "Hicretü'l-envâ'i ve teşekkülü'r-rivâyeti'l-hecîn fî'l-edebi'l-Arabiyye'l-hadîs: dirâsetün li-sünâ'iyyeti'l-`Arabî ve'l-Garbî fî rivâyeti Gâbeti'l-Hakk li-Fransîs Merrâş". *Mecelletü Risâleti'l-Meşrik* 3/36 (Eylül). <https://doi.org/10.21608/rmsheq.2021.233009>
- Fârih, M. (2012). "el-Hurriyyetü ve't-temeddünü fî fikri Fransîs Merrâş". *Mecelletü'l-Hayâti'l-Sekâfiyye* 1/232 (Haziran).
- Gâmidî, S. (2015). *Mukaddimât fi's-sademâti'l-hadâriyye*. Lübnan: Merkezü Sînâ'ati'l-Fikr li'd-Dirâsâti ve'l-Ebhâs.
- Gattâs, A. (1949). *er-Remziyyetü ve'l-edebi'l-`Arabiyye'l-hadîs*. Beyrut: Dârü'l-Keşşâf.
- Helem, L. (2020). *eş-Şahsiyyetü fî'r-rivâye*. Şam (Dimeşk): Vizâretü's-Sekâfeti's-Sûriyye.
- Hilâl, M. (1974). *Devrü'l-edebi'l-mukâren fî tevcihi dirâsâti'l-edebi'l-Arabiyyi'l-mu`âsır*. Dâru Nahdati Mısır.
- Hilv, K. (2006). *el-Fikrî'l-Lîbirâlî inde Fransîs el-Merrâş: bunyetühû ve usûlühû ve mevki'uhû fi'l-fikri'l-`Arabiyye'l-hadîs*. Beyrut: Merkezü Dirâsâti'l-Vahdeti'l-`Arabiyye.
- İbrâhîm, A. (2010). *el-Merkeziyyetü'l-garbiyye: işkâliyyetü't-tekvîn ve't-temerküz havle'z-zât*. Cezayir: ed-Dâru'l-`Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn.
- İbrâhîm, A. (2013). *es-Serdiyyetü'l-`Arabiyyetü'l-hadîse*. Beyrut: el-Mu'essesetü'l-`Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr.
- Kiyâlî, S. (1959). *el-Edebü'l-mu`âsır fî Sûriyâ 1850-1950*. Kahire: Dârü'l-Ma`ârif.
- Mâdî, Ş. (2008). "Enmâtü'r-rivâyeti'l-`Arabiyyeti'l-cedîde". *Silsiletü 'Âlemi'l-Ma'rife* 355 (Eylül).
- Medenî, M. (2019). "el-Üsûsü'l-felsefiyye li'l-hıvâr". *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-'Ulyâ* 13/50 (Ocak).
- Merrâş, F. (2017). *Gâbetü'l-Hakk*. Birleşik Krallık (el-Memleketü'l-Müttahide): Mu'essesetü Hindâvî.
- Mes`ûd, A. ve Harrûbî, E. (2017). "Tecdîdü'l-belâgati'l-`Arabiyyeti ve mevki'uhû mine'l-hadâse". *Mecelletü'l-Bâhis* 9/18 (Ocak).
- Muhammed, S. (2012). *et-Te'sîr ve't-te'essür beyne'l-edebi'l-`Arabî ve'l-âdâbi'l-uhâr: kire'etün fî fikr-i Muhammed Gunaymî Hilâl*. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Küttâb.

- Mûsâ, H. (2007). "Mefhûmü't-te'sîr fi'l-edebi'l-mukâren". *Mecelletü'l-Âdâbi'l-Âlemiyyi* 1/132 (Kasım).
- Nâ'ûrî, İ. (1966). *Udebâ'ü mineş-Şarkı ve'l-Garb*. Beyrut: Menşûrâtü 'Uveydât, 1966.
- Nâbî, M. (2016). "en-Nusûsü'l-ûlâ fi'r-rivâyeti ve't-terceme riyâdâtün mechûletün". *Cerîdetü'l-Arab* 68/102 (Mayıs).
- Nâzik, S. (1992). *er-Rihâlûne'l-Arabu ve hadâratü'l-Garbi fi'n-nahdati'l-Arabiyyeti'l-hadîse*. Beyrut: Dâru Nûfel li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr.
- Reşâm, F. (2017). *Şî'riyyetü'l-ecnâsi'l-edebîyye fi'l-edebi'l-Arabî*. Ürdün: Fedâât li'n-Neşr ve't-Tevzî.
- Sakûr, M. (2016). "Gâbetü'l-Hakk". *Mecelletü İttihâdi'l-Küttâbi'l-Arab* 45/538 (Şubat).
- Sâlih, B. (2001). *Nazariyyetü't-telakkî: usûl... ve tatbîkât*. Kasablanka (ed-Dâru'l-Beyzâ): el-Merkezü's-Sekâfiyyi'l-Arabî.
- Sâlih, H. (1998). "el-Ba'sâtü't-tebşîriyyetü'l-Ortodoksiyyetü'r-Rûsiyyetü fi bilâdi's-Şâm (Sûriye ve Filistîn), 1840-1914". *Mecelletü Dirâsât Târîhiyye* 65 (Eylül).
- Sâlih, H. (2005). *Medhalün ile't-tenvîri'l-Ürubî*. Beyrut: Dâru't-Talîa.
- Surmava, N. (2019). "Sîrâ'ü's-Şarkı ve'l-Garbi fi'l-edebi'l-Arabiyyi'l-hadîs". çev. Sâlih el-Merzûk. *Cerîdetü'l-Âlem (Âdâb ve Fünûn)* 2193 (Mayıs).
- Şâzilî, A. (2015). *Havle dadâye't-teğrîb ve'l-cerîb fi'l-edebi'l-Arabiyyi'l-mu'âsir*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü li'l-Küttâb.
- Şemâli, N. (2008). "el-Va'u bi'l-âhar: rihletü Bârîs li-Fransîs el-Merrâş nemûzecen". *Mecelletü Havliyyâtü't-Terâs (Câmi'atü Müstagânem)* 8.
- Şerîf, M. ve Muhâsinî, Z. (t.s.). *Dirâsâtün târîhiyye fi'n-Nahdati'l-Arabiyyeti'l-hadîse*. Kahire: Mektebetü'l-Encilû el-Mısıriyye, ts.
- Tu'me, S. (2003). *Fi'l-alâkâtü'l-edebîyye beyne'l-Arab ve'l-Garb*. Lübnan: Dâru'l-Felâh li'n-Neşr ve't-Tevzî.
- Weisstein, U. (1983). "et-Te'sîr ve't-taklîd". çev. Mustafâ Mâhir. *Mecelletü Fusûl* 3/3 (Haziran).
- Yaktîn, S. (1997). *Tahlîlû'l-hitâbi'r-rivâ'iiyyî: (ez-zemân, es-serd, et-teb'îr)*. Kazablanka (ed-Dâru'l-Beydâ): el-Merkezü's-Sekâfiyye'l-Arabî.
- Yûsuf, Ş. (2017). *er-Rivâye: et-te'sîru ve't-te'essürü (dirâsâtün tatbîkiyyetün)*. Kahire: Vekâletü's-Sahâfeti'l-Arabiyyetü Nâşirûn.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:

Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazar/ların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	%34-%33-%33
Destek ve Teşekkür Beyanı:	
Sorumlu Yazar:	Muhammed Ebubekir MAIGA
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız

The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	%34-%33-%33
Statement of Support and Acknowledgment:	
Corresponding Author:	Muhammed Ebubekir MAIGA
Double-Blind Peer Review:	External-independent